

„Nemigen hiányzunk mi senkinek otthon”

BESZÉLGETÉS VITÉZ GYÖRGGYEL

– Azt írja Vitéz György: „...lehet másról és másként írni, mint amit a Szokás és a Szabály elvár, elfogad.” Mit várhat el a Szokás és a Szabály, és mi a „más” és a „másként”?

– Három kis epizóddal s egy Ady-versre való utalással igyekszem kérdésekre válaszolni.

Üvegfülöp c. szövegem valamikor '87-ben jelent meg az Alföldben. Álminimalista textus, és bizarr címe Philip Glass, amerikai minimalista zeneszerző nevének egyszerű fordítása. Egy régi jó barátném könyvtáros ismerőséhez fordult, hogy készítsen másolatot számára. A könyvtáros teljesítette barátném kérését, majd végtelen felháborodással és szarkazmussal megkérdezte tőle: „Neked ilyen barátaid vannak?”

A Kemenes Géfin László szerkesztette Nyugati magyar költők antológiáját (1980) többek között a római Katolikus Szemle is recenziálta. A kritikus (akit köztársaságunk nemrégén jónak látott kitüntetni) alaposan rámpirított, fölhívta figyelmemet, hogy a szavak másodlagos és harmadlagos jelentését elsődleges értelemben nem szabad használni.

A 80-as évek derekán, egy torontói barátunk lakásán tartott irodalmi est szünetében (Arkánnum-estről van szó) hozzánk fordult egy már kissé pityókás, nemrég érkezett orvosnő, s így rivallt ránk: „Miért nem írnak inkább úgy, mint a Sanyika?” (Már-mint Weöres Sanyika.)

Az első anekdota a honi irodalmi közönség szinte mérhetetlen konzervativizmusára, esztétikai merevségére vall. A fölháborodott könyvtáros ennek a minden újtól, szokatlantól dührohamot kapó rétegnek az őstípusa.

A római kritikus kezébe viszont az a pipaszár suhog, mellyel az „Egy csúf rontás” című versben Ady kezére üt a szigorú ós. Olvassák el kérem (ismét?); ez a vers mindennél jobban summázza a hazai magyar íróművész dilemmáját.

A kaptos doktornő kitörése is a normák, regulák betartására int. Az arany-szabály híres, köztiszteltben álló szerzők műveiben lelhető fel; vétkes az, aki másképpen próbálja csinálni, s magát közösíti ki a pannon kultúrcéhből.

Szóval ezt várja a Szokás és Szabály. Amit várhat, azonban az, hogy nem tartom be, hanem betartok neki. A más és másképp: fölháborítom a könyvtárost; nyersanyag-nak tekintem a nyelvet; a szavakat *fölszabadítom*, hogy minden értelmükben, minden összefüggésükben használhassam őket. Nem hagyom, hogy legendás költőink iránti tisztelem epigonizmussá torzuljon saját írásaimban. Fölszabadított szavak szabad gondolatokká állnak össze. Ilyesmi csak szabad országban, szabad kultúrában lehetséges. Arrafelé, amerre barátaim s én elkerültünk.

– Vitéz György verseiben domináns szerepet kap az irónia. Így akarja elkerülni az érzelmességet, vagy a műben megfogalmazott gondolat hívős szemlélője szeretne lenni?

– Nem tudom, mennyire „domináns” verseimben az irónia. A világot azonban (s ez nyilván az én idioszinkratikus hozzáállásom) olyan abszurd színjátékként érzékelem s érzékelem, melyben legtöbbünknek csupán statisztaszerep jut. Esetleg rugdalózhatunk a balettkarban, vagy kornyikálhatunk a kórusban. Gyakran rémült nézői vagyunk ennek a komédiának, mely minden, csak nem *divina*. Hogy az irónia valamiféle önvéde-

lem? Lehet. Csehov komédiának szánta a Ványa bácsit, s egy kritikus így jellemezte a darab „üzenetét”: Az érző ember számára az élet tragédia, s komédia a gondolkozóknak. Modern szerzők közül a nagy belga drámaíró, Ghelderode mond ki hasonló dolgokat; a világ gonosz bohócok iskolája, s még az érsek porhüvelyé is rosszillatú a ravatalon. (S ő még katolikus is ráadásul!)

Nálunk mindig rossz néven vették az ironizálást. Sokan úgy vélték, idegen ez a magyar lélektől, kultúrától. De ez a nézet kultúránk „törzsi” jellegéből ered. Törzsi társadalmakban nem lehet gúnyt űzni a sámánokból, totemekből, tabukból és a (pszeudo-) szakrális viselkedés különböző elemeiből, mivel (s ezt az antropológiából tudjuk) az ilyesmi a törzs létét veszélyezteti. Végére azonban el kell döntenünk, törzsközösség akarunk-e maradni, vagy lelkünkben is európai nemzeté akarunk-e válni. Az irónia nem destruktív kísérlet a törzs elpusztítására, csupán a művészi közlés egy módja. Az iskolában azt tanították, hogy Európához való csatlakozásunkat Szent István már elintézte. Lehet, hogy tévedett; ő is, mi is?

– *Missa Agnostica című, egész kötetet kitevő verse az eredeti miseszöveg alapján készült (talán annak parafrázisaként), de felhasználja benne a nyelv változatos rétegeit a költői szövegtől a blaszfémikus zsargonkifejezésekig. A megrendülés, a kétely, a kiábrándultság ihlette ezt a verset? A Dies irae ítélkező hangja is megszólal ebben a költeményben?*

– A Missa Agnostica intézménybírálat, nem vallásellenes kirohanás, nem Renan-utánérzés; s nem annyira kétely vagy megrendülés, hanem inkább a felháborodás és harag ihlette. Az Egyház mint szervezet történelmi-kulturális jelenség, s így nem lehet mentes a történelemelmző kritikától. Ugyancsak kérdőre vonható a keresztény (és -tyén) egyházak számos olyan ideologizált álláspontja, mely nem vezethető le Jézusnak az Evangéliumokban foglalt tanításaiból. Már kisdiák koromban képtelenségnek tartottam lelkigyakorlatainkat vezető papjaink számos kijelentését. Később, pszichológusként, megdöbbenve ismertem föl e „gondolatokat” szektavezérek, karizmatikus politikusok, hivatásos váteszek őrjöngéseiben. S ettől függetlenül hol és mikor tanította Jézus a fegyverek megáldását? Reakció, elnyomó világi hatalmakkal való lepaktálást? A normális nemi élet szinte minden aspektusának bűnné nyilvánítását? Vagyonharácsolást? Reformerek eretnekként való megkínzását és kivégzését? S a mi magyar vetületünkben a keresztény és nemzeti fogalmak összemosását? Lehet, hogy rosszul emlékszem, de Jézus olyasmiket mondott például, hogy: az én országom nem e világból való. Meg: dugd vissza hüvelyébe kardodat, mert aki kardot húz, kard által vész el. Esetleg: ne ítéljétek, hogy meg ne ítéltessetek, sőt: az vesse rá az első követ stb.

Úgy tűnik, tragikus emberi dolog, hogy a lelkek legmélyéből fakadó vágyakozásra felelő tanítások formális, adminisztratív szervezetek alapjává válnak. E szervezetek elbürokratizálódnak, s eredeti céljuk antitézisévé torzulnak.

(Ez sokkal hamarabb következik be a földi paradicsomot ígérő ideológiákkal: a marxizmus-leninizmus szemünk előtt pukkant el, mint egy túltöltött léggömb.)

Érdekes kérdésükben a Dies irae-re való utalás. Celanoi Tamás rímelő latin himnusz nem ítélt, csak figyelmeztetésképpen idézi föl az Utolsó ítélet apokaliptikus képeit. S minden fenyegető kép alatt ott állanak a megbocsátásért könyörgő sorok:

*salva me fons pietatis
voca me cum benedictis*

s végül, *supplicanti parce Deus* (szó szerint: kíméld meg a könyörgőt, Isten). Egy kicsit erről is szól a Missa.

Cum vix iustus sit securus – még az igaz sem lesz ott biztonságban – akkor hogyan lenne a *homo reus* (vádolt, gyanúsított, bűnös ember) *agnosticus* – aki nem tudja (csak szomorúan sejt).

– *A Missa Agnostica költője jó barátságban volt a pap költővel, Tűz Tamással. Mi volt ennek a barátságnak az alapja?*

– Szerettük a költészetet. Nemcsak a magyart, hanem a németet, angolt, franciát, amit akartok. Szerettük a nyelv művészetét. Volt miről beszélgetnünk. Tulajdonképpen nem voltunk „jó barátságban”; Kemenes Géfin László (aki kiváló tanulmányt írt Tamásról) közelebb állt hozzá mint emberhez. Én inkább művészetét, esztétikai érzékenységét, életvágát kedveltem. Tamás különben nem volt „pap költő”... Ez a fogalom egyébként csak a magyar nyelvhasználatban ismeretes. Nyilván abból a hiedelemből ered, hogy a szakrális őstípusok (mint egyirányú vektorok a mechanikában) egymást erősítik. (A múlt század elején a költőket néha *istenfinek* nevezték. De az olykor *sámánnak* vagy *orákulumnak* titulált költő más fogalom.)

A valóság sajnos világiasabb. Nincs arra semmi bizonyíték, hogy valaki jobb pap lesz attól, hogy verseket ír, s hogy költészetén lendítene az, hogy pap. Én Tamással, a költővel voltam barátságban, s ha Tamásnak, a papnak nem tetszett a Missa némely része, Tamás, a költő ezt sohasem érezte velem. Érdemes volna élettörténetét megírni. Eddig csak rövid, pietista megemlékezések s honi kritikánktól megszokott, „nesze semmi, fogd meg jól” recenziók jelentek meg róla az országban.

– *Jel beszéd című, 1982-ben megjelent kötetében feltűnik a játék, a játékosság iránti vonzódása. Egy nap című versében a nap huszonnégy órájához, Kismagyar ábécéjében pedig az ábécé betűihez kapcsolódnak a játékos, ironikus, groteszk, látszólag össze nem tartozó sorok. Játék ez csupán a nyelvvel, a gondolattal, vagy a világról alkotott véleményét közli ezekben a versekben, a kötetben?*

– Mind a kettő. Persze, a nyelvvel úgy és azért is játszom, mert '57 óta barátaim és én éljük és megéljük azt, amire József Attila csak ácsingózhatott. A Rendet szülő Szabadság minket valóban jó szóval oktató, s játszani is enged. Csak a törzsi harcok komoly állandóan. Csingacsuk, Dörgőfelhő, Winnetou nem tréfáltak, nem mosolyogtak. Be kell vallanom: elvesztettem magyarságom törzsi kultúrjegyeit. Ami pedig a világról alkotott véleményemet illeti (lásd fent), azt nem tűzi kalapja mellé bokrétának a demiurgoszteremtő (mint szép hazánkat, egy eléggé együgyű 19. századi versikében). Bár ez a megjegyzés is túlzás és tréfa; „ízléstelen és igazságtalan” (amint az Arkánumot epitomizálta egy, sajnos, túlon túl ismert kritikus). De nehéz a világot nem szomorúan vagy keserűen nevetve nézni. Mert lehetne jobb. És jobb lenne, ha jobb lenne.

– *„aki fölveszi a vonót leteszi a garast” – írja a Hatodik vonósnegyesben. De a Bartók New Yorkban sem csupán tisztelgés a bartóki szellem előtt, hanem bizonyára személyes üzenet is megfogalmazódik ezekben a versekben.*

– Bartók bálvány és ikon, s mégsem ismerik (vagy szeretik) igazán. Számos polgári otthonban még mindig pofákat vágnak, s elfordítják a rádió vagy a tv gombját, ha a hatodik vonósnegyest, esetleg a két zongorára és ütőhangszerekre írt szonátát játszószák. Bartók Kemenes Géfin és Bakucz szövegeiben is megjelenik. Gondolom, azért, mert ő is más volt és másképpen írt zenét. Nem fért el a Magyar Glóbuszon (a zöldség és főzelékkonzervek közt). Kinőtte a magyar finitizmust. Mi is kinőtünk. Ez az üzenet. Erre utal a *Hatodik Vonósnegyes* második sora: „a garas élére áll megpördül” stb.

Az első sor elkötelezettséget jelölő iuxtapozíciója (*fölveszi a vonót, leteszi a garast*) után a garas képének visszakonkretizálása az első sor kiegészítője és egyben ellenpontja is. Én másképp kötelezem el magam. Mint Bartók.

A *Bartók New Yorkban* huszonegy évvel előbb keletkezett. Akkoriban jártam először a híres New York-i közkönyvtárban, s átolvastam a Bartók-dossziét. Megpróbáltam elképzelni, hogy érzelte ez az ideges, csöndkedvelő alkotó Manhattant. Avantgard előtti szöveg ez, de már ez is más, mint az átlagos „Bartók-vers”. Ki is tiltotta 1981-ben a láthatatlan cenzor a Bartók-antológiából. Egyébként van egy harmadik Bartók-szövegem is, a Magyar Műhely '93 augusztusi számában. *Hármasoltás* a címe (hármasoltár helyett). Ez Bartók három színpadi művének avantgard exegézise. Van benne irónia, abszurdítás, ez-az. Bartók Manhattan-vízióját pedig jobban megírta ő maga a *Concerto zenekarra* utolsó tételében.

– *Első három kötetét Párizsban adták ki. A véletlen hozta így, vagy valamilyen kötődés, kapcsolódás eredményeként jelent meg mindhárom mű a Magyar Műhely kiadásában?*

– A Magyar Műhely szerkesztőivel, a „fiúkkal” a hatvanas évek óta jó barátságban voltam. (Bujdosó Alpárt még a gimnáziumból ismertem.) Verseimet gyakran közölték; tagja voltam a Magyar Műhely munkaközösségének, s (sajnos) túl ritka személyes találkozásaink ellenére egymás írásainak olvasása (később, a Magyar Műhely szerkesztőinek vizuális korszakában, *megtekintése*) egyre erősítette egymás iránti kölcsönös tisztelőnket, megbecsülésünket.

A „fiúk” kezdettől fogva más utat jártak, mint a többi emigráns csoportok, folyóiratok. Nem tekintették magukat száműzöttnek a szó pszichológiai vagy kulturális értelmében. Eleinte otthoni – akkoriban még mellőzött – szerzőket támogattak, majd a nyugati modernizmusnak nyitottak ajtót. Így két tűz közé kerültek: egyes emigráns körök kollaboránsnak és idegenmajmolónak tartották őket, míg a pártállam kultúrfelelősei azért gyűlöltek a Műhelyt, mert társutasító kísérleteiket a fiúk ellenük fordították. Konferenciáikra „elengedett” otthoni vendégeiket suba alatt, diszkréten „mételtyezték” a szabadság szellemével. Szóval ezért volt kötődés, kapcsolódás. (Nota bene: a Magyar Műhelyt még mindig páriaként kezelik a hivatalosak – akik többen vannak, mint a választottak.)

– *Az Arkánium című folyóirat talán a párizsi Magyar Műhely ellenében jött létre, vagy az úgynevezett „amerikai iskola” alkotóinak támogatására?*

– Az Arkánium egyáltalán nem a Magyar Műhely „ellenében” jött létre, inkább annak kiegészítésére. 1979-ben az „amerikai iskola” szinte minden tagjának a neve fenn volt a Magyar Műhely munkaközösségének listáján. Többen azonban (Géfin, András Sándor, Bakucz s jómagam is) úgy éreztük, hogy amennyire elkerültünk Európából, annyira kerültünk közelebb egymáshoz.

Érdemesnek tartottuk egy olyan avantgard folyóirat kiadását, mely kevésbé ragaszkodik szigorú szemiotikai és dekonstrukciós elvekhez, nem tart mindent „metafizikának”, aminek hétköznapi értelme van. A vizuális költészet nem lelkesített annyira – s technológiánk is hiányzott hozzá. Sok mindenben és mindenkin múltott, hogy az Arkánium partizánharcot folytató időszak kiadvány maradt, s nem lett belőle reguláris folyóirat. Legtöbbszörre a magunk zsebéből fizettük. (De azért még emlegetik.) Lapunk hetedik számában negyvenoldalas kerekasztal-beszélgetést közöltünk a Magyar Műhelyről s a vizuális költészetről. Kicsit megorroltak érte a „fiúk”, de hát abban az időben még egy flekket se igen szántak otthon a Magyar Műhelyre, hacsak nem fogcsikorgatást és sziszegő szidalmat.

Az Arkánomot valóban az „amerikai iskola” hangjának szántuk. (Egy másik jeles hazai kultúrharcos „önképzőkörnek” aposztrofálta.) De otthoni szerzők is küldtek és küldenek anyagot. Elképzélhetik, micsoda öröm volt számunkra fölfedezni: van több mint tíz igaz Pannóniában; lelki rokonaink, *más nép, másfajta raj*.

– *Van-e kanadai magyar irodalom? Ezt a kérdést Bisztray György is taglalta 1987-ben Torontóban. Olyan jelentős, az egyetemes magyar irodalom számára fontos alkotók, mint Vitéz György, Kemenes Géfin László, Tűz Tamás, Fáy Ferenc, Zend Róbert, utat találnak-e a mintegy százezres kanadai magyarsághoz?*

– Úgy gondolom, van. De ez *magyar* irodalom, nem magyar nyelvű *kanadai* irodalom. Fáy Ferenc és Tűz Tamás annak idején mind könyveikkel, mind felolvasásaikkal könnyebben találtak el a kanadai magyar ajkú közönséghez, mint a fél generációval utánuk jövők. Ők az emigráció legreménytelenebb éveiben (1950–75) egy viszonylag jól szervezett, szabad magyar kultúrára éhezõ emigrációhoz tudtak fordulni; – bár az avantgárd (mármint az „arkánisták” & barátaik) is verbuvált magának kicsiny, de megértõ tábor. A kanadai magyar irodalomról Miska János írt jelentős, összefoglaló *angol nyelvű* monográfiát. Jó lenne, ha magyarul is megjelenne.

1988–89, az igazi „fordulat éve” óta a nyugati magyar irodalmak helyzete gyökeresen megváltozott. Különösen az észak-amerikai kontinensen élő szórvány magyarságot érdeklí egyre kevésbé az, amit mi *itt* művelünk. S még azok is, akiket érdekel a magyar kultúra, *otthon* vásárolják meg a könyvet, hangszalagot, CD-t. Az otthoni kiadványok még mindig jóval olcsóbbak. S az utolsó néhány évben fölolvasásainkra leginkább az országból nemrég érkezett – most már nem menekültek – ösztöndíjas diákok, szakemberek, vendégek jöttek el. Attól tartok, Horváth Elemérnek volt igaza, amikor – ma már hírhedtté vált sorával jellemezte az „amerikai iskolát”: „gyökértelen, mint a zászló nyele”.

Fáy, Zend, Tűz fizikailag halottak. Tűz Tamás és Zend Róbert még megkapták az obligát főbólintást irodalmi kultúrtestőreinktől. Fáy még azt sem. S ezért az igazi kérdés nem az, hogy a kanadai magyarsághoz találunk-e utat, hanem, hogy eljutunk-e a tízmilliós *magyarországi* magyarsághoz... Egyesek „hiányzó” vagy éppen „elvesztett” nemzedékről beszélnek, ha egyáltalán szóba esünk. Nos, nekünk úgy tűnik, nemigen hiányzunk mi senkinek otthon. Viszont el nem veszünk, csupán jobban körül kell nézni – mint ezt önök tették.

1994. november 3.

Erdélyi Erzsébet – Nöbel Iván